

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.67.51>
УДК 343

СТАН НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В СФЕРІ ЕЛЕКТРОННИХ ВІДОБРАЖЕНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Гребенькова М.С.,

*ад'юнкт кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ*

Гребенькова М. С. Стан наукових досліджень в сфері електронних відображень у кримінальному провадженні.

Враховуючи те, що обвинувачення особи формується завдяки наявним доказам у кримінальному провадженні у науковій статті приділена увага новому джерелу доказів – докази, які існують у електронній формі.

Зазначено, що нині науковці по різному називають та визначають докази, які існують у електронному вигляді.

Метою статті є висвітлення стану наукових досліджень в сфері електронних відображень у кримінальному провадженні, що сприятиме подальшій розробці теоретичних і практичних аспектів використання доказів, які існують у електронному вигляді.

Звертається увага на те, що у Господарському процесуальному кодексі України, Кодексі адміністративно-судочинства України, Цивільному процесуальному кодексі України закріплено поняття «електронні докази», як окремий вид доказів на рівні із речовими та письмовими. Проте у Кримінальному процесуальному кодексі України відсутній такий вид доказів.

Задля комплексного висвітлення стану наукових досліджень з означеної тематики автором, зважаючи на найбільш показові позиції вчених, було поділено на певні блоки за назвами доказів, які існують у електронному вигляді: електронні докази; цифрові докази (цифрові (електронні) докази); електронні сліди (електронні цифрові сліди, віртуальні сліди); електронні відображення.

Зауважено, що недоцільно в Кримінальному процесуальному кодексі України закріплювати поняття «електронні сліди», які позначатимуть докази, що існують в електронному вигляді.

Резюмується, що визначені поняття науковців щодо назви категорії доказів, які існують в електронному вигляді, в основному, мають спільні ознаки: «фактичні дані чи система відомостей, представлені у цифровій (дискретній) формі або інформаційній мережі та зафіксовані на будь-якому типі носія». Проте назви такої категорії доказів суттєво відрізняються, залежно від творчого підходу авторів та визначення певних відмінних ознак у поняттях таких видів доказів.

Підтримується позиція авторів щодо назви таких доказів «електронними відображеннями» та запровадження відповідних змін до Кримінального процесуального кодексу України.

Ключові слова: електронні відображення, електронні докази, кримінальне провадження, електронні сліди, цифрові докази.

Hrebenkova M. S. Situation of scientific research in the sphere of electronic mapping in criminal proceedings.

Considering everything, the accusation of a person is formed due to the available evidence in criminal proceedings, the scientific article pays attention to a new source of evidence - evidence that exists in electronic form.

It is noted that today scientists call and define the evidence that exists in electronic form in different ways.

The purpose of the article is to highlight the situation of scientific research in the sphere of electronic mapping in criminal proceedings, which will contribute to the further development of theoretical and practical aspects of the use of evidence that exists in electronic form.

It draws our attention to the fact that the Commercial Procedural Code of Ukraine, the Code of Administrative Procedure of Ukraine, the Civil Procedure Code of Ukraine enshrine the concept of "electronic evidence" as a separate type of evidence on a par with material and written (documentary). However, there is no such evidence in the Criminal Procedure Code of Ukraine.

In order to comprehensively cover the state of scientific research on this topic, the author, taking into account the most indicative positions of scientists, was divided into certain blocks by the names of evidence that exist in

electronic form: electronic evidence; digital evidence (digital (electronic) evidence); electronic traces (electronic digital footprints, virtual footprints); electronic mapping.

It is noted that it is inexpedient to enshrine the concept of “electronic footprints” in the Criminal Procedure Code of Ukraine, which will denote evidence that exists in electronic form.

It is summarized that certain concepts of scientists regarding the name of the category of evidence that exist in electronic form, mainly have common features: “factual data or information system presented in digital (discrete) form or information network and recorded on any type of media”. However, the names of this category of evidence differ significantly, depending on the creative approach of the authors and the definition of certain distinctive features in the concepts of such types of evidence.

The position of the authors on the title of such evidence “electronic mapping” and the introduction of appropriate amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine is supported.

Key words: electronic mapping, electronic evidence, criminal proceedings, electronic footprints, digital evidence.

Постановка проблеми. Ключову роль у кримінальному провадженні відіграють докази, завдяки яким і формується підозра особі, а також на основі яких виноситься судове рішення щодо вчинення (винуватості) чи невчинення (виправдування) нею кримінального правопорушення.

Останнім часом злочинці використовують електронно-обчислювальні машини (далі – ЕОМ) як знаряддя та об’єкти злочинних посягань, залишаючи внаслідок своєї діяльності відповідні зміни у навколишньому середовищі, що також пов’язані з механізмом та закономірностями роботи ЕОМ. Подібні зміни прийнято називати слідами кримінального правопорушення. Такі сліди є новими та не вписуються в сучасну загальноприйнятую класифікацію слідів кримінального правопорушення, вимагають новітніх підходів до їх збирання та використання під час доказування в кримінальному провадженні [1, с. 237]. Внаслідок чого останнім часом науковці висвітлюють свої позиції до перегляду наявних підходів щодо класифікації доказів, виділяючи їх у нову категорію із різного роду назвами – «електронні докази», «електронні відображення», «електронні засоби доказування», «цифрові джерела доказової інформації», «електронні цифрові сліди», «електронні сліди», «цифрові докази» тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню електронних джерел доказової інформації присвятили свої роботи вчені в галузі: цивільного процесуального, господарського процесуального, адміністративно-процесуального та кримінального процесуального права. На дисертаційному рівні, зокрема, у галузі цивільного процесуального права були захищені такі роботи: «Електронні засоби доказування в цивільному процесі» (А.Ю. Каламайко, 2016 р.), «Електронний документ як джерело доказів у цивільному процесі» (Ю.С. Павлова, 2019 р.), «Електронні докази у цивільному процесі України» (О.Ю. Гусев, 2021 р.). У кримінальному провадженні питання електронних джерел доказової інформації розглядали такі науковці: Г.К. Авдєєва, Н.М. Ахтирська, О.М. Бриськовська, В.Б. Вехов, С.Й. Гонгало, С.О. Ковальов, І.О. Крицька, Т.Е. Кукарникова, В.В. Марков, В.В. Мурадов, Ю.Ю. Орлов, Ю.С. Павлова, М.В. Салтевський, М.Я. Сегай, К.А. Сергєєва, Б.П. Смагоринський, С.В. Стороженко, Д.М. Цехан, С.С. Чернявський, Г.Л. Чигрина та інші. Також, були захищені і дисертаційні дослідження, які торкаються деяких аспектів означеної тематики. Це роботи: А.В. Ратнової («Кримінальні процесуальні та криміналістичні основи використання електронних документів у доказуванні», 2021 р.), А.В. Скрипника («Використання інформації з електронних носіїв у кримінальному процесуальному доказуванні», 2021 р.).

Зважаючи на законодавчу нерегламентованість вказаного питання, а також різнобічність думок вчених щодо визначення поняття та вироблення класифікації тих доказів, які існують у електронному вигляді, зумовлює висвітлення поглядів вчених у вказаній тематиці, що є актуальним.

Метою статті є висвітлення стану наукових досліджень в сфері електронних відображень у кримінальному провадженні, що сприятиме подальшій розробці теоретичних і практичних аспектів використання доказів, які існують у електронному вигляді.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 84 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України, доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому КПК України порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів [2].

Звертаємо увагу на те, що у п. 1 ч. 2 ст. 73 Господарського процесуального кодексу (далі – ГПК) України, п. 1 ч. 2 ст. 72 Кодексу адміністративного судочинства (далі – КАС) України, п. 1 ч. 2 ст. 76 Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України визначено і електронні докази, як окремий вид доказів на рівні із

речовими та письмовими. Окрім цього у ст. 96 ГПК України, ст. 99 КАС України, ст. 100 ЦПК України вказано: «Електронними доказами є інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема, електронні документи (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися, зокрема, на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (в тому числі в мережі Інтернет)» [3, 4, 5].

Як бачимо, у КПК України окремого виду доказів, які існують у електронному вигляді не має, про що і свідчать праці вчених у цьому напрямку. Хоча певні нормативні аспекти щодо електронних джерел доказової інформації мають своє відображення у КПК України. Наглядним прикладом цього є використання електронних документів у кримінальному провадженні як джерел доказів (ст. 99 КПК України).

Варто зазначити, що науковці по різному визначають докази, які існують у електронному вигляді та зазначають авторську їх назву. Тому розглянемо найбільш показові позиції детальніше, поділивши на певні блоки за означеними їх назвами.

Електронні докази. Одним із найбільш вживаних термінів, які позначають докази, що існують в електронному вигляді є «електронні докази».

У своїй статті В.В. Мурадов зазначив, що зарубіжний вчений І. Боррего під електронними доказами визначає сукупність інформації, яка зберігається в електронному вигляді на будь-яких типах електронних носіїв та в електронних засобах. Їх особливість полягає у тому, що вони не можуть сприйматися безпосередньо, а мають бути інтерпретовані певним чином та проаналізовані за допомогою спеціальних технічних засобів та програмного забезпечення [6, с. 316-317; 7, с. 8].

Н.М. Ахтирська вважає, що «електронні докази – це дані, які підтверджують факти, інформацію або концепцію у формі, придатній для обробки за допомогою комп'ютерних систем, у тому числі програми виконання комп'ютерною системою або інших дій» [8, с. 125].

В.Б. Вехов вказує, що «електронні докази – це будь-які відомості (повідомлення, дані), представлені в електронній формі, на основі яких суд, прокурор, слідчий, дізнавач у певному процесуальному законодавством порядку встановлює наявність або відсутність обставин, що підлягають доказуванню під час провадження у справі, а також інших обставин, які мають значення для правильного розгляду і вирішення справи» [9, с. 47].

Колектив авторів методичних рекомендацій «Використання електронних (цифрових) доказів у кримінальному провадженні» під електронними доказами розуміє докази у кримінальних провадженнях в електронній формі, які отримують за допомогою електронних пристроїв, комп'ютерних носіїв інформації, а також комп'ютерних мереж, у тому числі через інтернет. Допустимими для сприйняття людиною вони стають після обробки засобами комп'ютерної техніки [10, с. 7].

Д.О. Алексеева-Процюк та О.М. Брисковська зазначають, що електронні докази – це фактичні дані, які зберігаються в електронному вигляді на будь-яких типах електронних носіїв та в електронних засобах та які після обробки спеціальними технічними засобами та програмним забезпеченням стають доступними для сприйняття [11, с. 250].

На думку О.В. Сіренко електронні докази – це дані про обставини, що мають значення для кримінального провадження й існують у нематеріальному вигляді в межах технічного носія чи каналу зв'язку та сприйняття і дослідження яких можливе за допомогою технічних засобів і програмного забезпечення [12, с. 211].

А.В. Столітній та І.Г. Каланча зауважили, що наявні у кримінальному процесі України джерела доказів та формат їх процесуального оформлення, рівень розвитку інформаційних технологій об'єктивно не дозволяють заявляти про виокремлення електронних доказів як окремого джерела, проте можна стверджувати про їх електронну фіксацію. Вони дійшли висновку, що застосований в сучасній правовій науці та практиці термін «електронні докази» повинен мати виключно теоретичне оформлення, а штучно створений інститут «електронних доказів» – не підміняти електронну форму їх фіксації [13, с. 188].

Колектив авторів методичних рекомендацій «Використання електронних (цифрових) доказів у кримінальних провадженнях» притримуються думки, що «електронні докази – це докази у кримінальних провадженнях, які можна отримати в електронній формі. Електронні докази отримують за допомогою електронних пристроїв, комп'ютерних носіїв інформації, а також комп'ютерних мереж, у тому числі через мережу Інтернет. Вони стають доступними для сприйняття людиною після обробки засобами комп'ютерної техніки» [14, с. 5].

Цифрові докази (цифрові (електронні) докази). Д.А. Цехан зважаючи на наукові джерела зарубіжних країн, де широкого застосування набув термін «digital evidence», який означає «цифровий доказ», вважає за

доцільне використовувати саме цей термін. На його думку, враховуючи існуючої нині концепції класифікації доказів цифрова інформація з урахуванням унікальних характеристик не може бути віднесена до жодної класифікаційної групи. Таким чином, він вважає за необхідне ввести нову категорію «цифрового доказу» під яким слід розуміти фактичні дані, представлені у цифровій (дискретній) формі та зафіксовані на будь-якому типі носія, що стають доступними для сприйняття людиною після обробки ЕОМ та на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню [15, с. 257, 259].

Варто зазначити, що експерти Scientific Working Group on Digital Evidence визначили термін «цифрові докази» як будь-яку інформацію доказового значення, що зафіксована чи передана у цифровій формі [16].

О.Ю. Гусєв вказує, що інформацію, яку зчитує ЕОМ, слід назвати «цифровою», а не «електронною», оскільки вона пов'язана з перетворенням (кодуванням) будь-яких знаків і символів у цифри й поза ними існувати не може. Водночас машини та пристрої, які здійснюють прийом, обробку, видачу та збереження цифрової інформації, слід називати «електронними». Підтвердження такому підходу в розмежуванні «цифрових» та «електронних» явищ за їх фізичною природою можна знайти у спеціальній технічній літературі. Однак, питання про те, який з цих варіантів є більш правильним залишається відкритим [17, с. 64].

О.П. Метелев досліджуючи проблеми визначення допустимості і належності цифрових (електронних) доказів у кримінальному процесі зауважив, що цифрові докази важко однозначно віднести до речових доказів або документів [18, с. 224].

Судді Комсомольського міського суду Полтавської області визначають «цифрові докази» як цифрові дані, котрі можуть підтвердити вчинення злочину або за допомогою яких можливо простежити зв'язок між злочинцем та потерпілим від нього, або між злочинцем та його виконавцем». Під час дослідження доказів у кримінальному процесі вони зберігаються в електронному вигляді на будь-яких типах електронних носіїв та в електронних засобах. Особливість таких доказів полягає в тому, що вони не можуть сприйматися безпосередньо, а повинні бути інтерпретовані певним чином та проаналізовані за допомогою спеціальних технічних засобів та програмного забезпечення [19].

І.О. Крицька дійшла висновку, що дефініції «комп'ютерні докази» та «комп'ютерні об'єкти» суттєво не відрізняються від «цифрових доказів». При цьому вона застосовує категорію «цифрові джерела доказової інформації» [20, с. 302].

Електронні сліди (електронні цифрові сліди, віртуальні сліди). Зарубіжні науковці В. Вехов, Б. Смагоринський і С. Ковальов визначають електронний слід як будь-яку криміналістично значущу інформацію, тобто відомості (повідомлення, дані), що представлені у формі електричних сигналів, незалежно від засобів їх зберігання, обробки та передачі. Механізм їх утворення заснований на електромагнітній взаємодії двох чи більше об'єктів [21, с. 17].

Г.К. Авдєєва та С.В. Стороженко вважають, що «електронні цифрові сліди – це матеріальні невидимі сліди, що можуть бути виявлені, зафіксовані й вивчені за допомогою цифрових електронних пристроїв, та які містять будь-яку криміналістично значущу інформацію (відомості, дані), зафіксовану в електронній цифровій формі на матеріальних носіях» [22, с. 172].

Є.С. Хижняк стверджує, що «віртуальні сліди – це будь-які зміни комп'ютерної інформації, пов'язані з подією злочину, зафіксовані на матеріальних носіях комп'ютерної техніки. Вони не належать до матеріальних слідів, адже не мають фізичних властивостей, та не охоплюються поняттям ідеальних слідів, адже вони існують не у свідомості людини, а на певних матеріальних носіях, які можна дослідити за допомогою спеціальних програмно-технічних комплексів» [23, с. 164].

Думки науковців щодо позначення доказів, які існують у електронному вигляді терміном «електронні сліди» свідчить про їх суто криміналістичний погляд, не зважаючи на логічне їх сприйняття та можливо майбутню регламентацію у КПК України.

Електронні відображення. Термін «електронне відображення», яке позначає докази, що існують в електронному вигляді в науковий простір ввели такі науковці як Ю.Ю. Орлов та С.С. Чернявський. Вони надали таку назву, завдяки проведеному аналізу та порівнянню «класичних» документів із «електронними документами», виокремивши між ними ряд відмінних ознак, що і свідчать про самостійне джерело та окремий вид доказів, які існують в електронному вигляді.

Автори дійшли висновку, що «електронним відображенням є цілісна система відомостей та (або) комп'ютерних інструкцій в інформаційній мережі або на технічному носіїві, яка може бути використана як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження». Зважаючи на означене визначення до електронних відображень, належать: 1) портали, сайти в комп'ютерній мережі; 2) електронні бази даних; 3) файли та групи файлів; 4) зміст електронної пошти, чатів; 5) вихідні та виконувані модулі

комп'ютерних програм; 6) інші відомості та (або) комп'ютерні інструкції в інформаційній мережі або на технічному носіїві [24, с. 21].

Слушними є рекомендації науковців щодо зберігання електронних відображень. Наприклад, у матеріалах кримінального провадження вони мають зберігатися в опечатаному конверті (якщо це дозволяють розміри матеріального носія) або разом із цими матеріалами в окремій опечатаній упаковці (якщо носій має значні розміри). При цьому слід вживати заходів щодо забезпечення зафіксованої на носіїві інформації від знищення. Якщо електронне відображення існує в Інтернеті, для збереження його слід копіювати на автономний носій (зазвичай, у вигляді скріншотів). Якщо ж для розслідування важливим є процес функціонування динамічного електронного відображення в комп'ютерній мережі, у відповідних протоколах слідчих (розшукових) дій необхідно зазначити Інтернет-посилання на нього [25, с. 123].

Доцільно зазначити, що Ю.Ю. Орлов провівши дослідження на тему: «Електронне відображення як криміналістичний об'єкт» надав визначення електронного сліду під яким потрібно розуміти електронне відображення (статичне чи динамічне) на моніторі обчислювального пристрою (комп'ютера, терміналу мобільного зв'язку тощо) матеріального сліду в інформаційно-телекомунікаційній системі [26, с. 21]. Таким чином, він пояснив відмінність «електронного відображення» від «електронних слідів». Електронні відображення включають в себе електронні сліди, що охоплюється предметом вивчення науки криміналістики.

З огляду на це, на наш погляд, недоцільно в КПК України закріплювати поняття «електронні сліди», які позначатимуть докази, що існують в електронному вигляді.

Висновки. Розглянувши позиції науковців щодо визначення доказів, які існують у електронному вигляді, можемо дійти висновку, що дійсно, на сьогодні це питання є неврегульованим на законодавчому рівні, що потребує негайного вирішення та унормування.

Визначені поняття науковців щодо назви категорії доказів, які існують в електронному вигляді, в основному, мають спільні ознаки: «фактичні дані чи система відомостей, представлені у цифровій (дискретній) формі або інформаційній мережі та зафіксовані на будь-якому типі носія». Проте назви такої категорії доказів суттєво відрізняються, залежно від творчого підходу авторів та визначення певних відмінних ознак у поняттях таких видів доказів.

На наш погляд, варто підтримати позицію авторів щодо назви таких доказів «електронними відображеннями» та запровадження відповідних змін до КПК України. На сьогодні, їх позиція є достатньо обґрунтованою.

Список використаних джерел:

1. Коваленко А.В. Електронні докази в кримінальному провадженні: сучасний стан та перспективи використання. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. Вип № 4 (84). С. 237-245.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Дата оновлення: 04.10.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.10.2021).
3. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-XII. Дата оновлення: 05.08.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 10.10.2021).
4. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. Дата оновлення: 05.08.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 10.10.2021).
5. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. Дата оновлення: 05.08.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 10.10.2021).
6. Мурадов В.В. Електронні докази: криміналістичний аспект використання. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3-2. С. 313-315.
7. Borrego, Jesus The impact of acceptance of electronic evidence before and after the 2006 Federal Rules of Evidence on criminal cases. *Walden University*, 2010 С. 7
8. Ахтирська Н.М. До питання доказової сили кіберінформації в аспекті міжнародного співробітництва під час кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Вип. № 36(2). 2016. С. 123-125.
9. Вехов В.Б. Электронные доказательства: проблемы теории и практики. *Правопорядок: история, теория, практика*. Вип. № 4 (11). 2016. С. 46-50.
10. Гребенюк М.В., Гавловський В.Д., Гуцалюк М.В., Хахановський В.Г. та ін. Використання електронних (цифрових) доказів у кримінальних провадженнях: метод. рек. Київ: МНДЦ при РНБО України, 2017. 77 с.
11. Алексеева-Процюк Д.О., Брисковська О.М. Електронні докази в кримінальному судочинстві: поняття ознаки та проблемні аспекти застосування. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. № 2. С. 247–253.

12. Сіренко О.В. Електронні докази у кримінальному провадженні. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. Вип. 14. 2019. С. 208-214. DOI 10.33244/2521-1196.14.2019.208-214
13. Столітній А.В., Каланча І.Г. Формування інституту електронних доказів у кримінальному процесі України. *Проблеми законності*. Вип. № 146. 2019. С. 179-191.
14. Гребенюк М.В., Гавловський В.Д., Хахановський В.Г. та ін. Використання електронних (цифрових) доказів у кримінальних провадженнях: метод. реком. / за заг. ред. О. В. Корнейка. Вид. 2-ге, доп. Київ : Вид-во Нац. акад. внутр. справ, 2020. 104 с.
15. Цехан Д.М. Цифрові докази: поняття, особливості та місце у системі доказування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція*. 2013. Вип. 5. С. 256–260.
16. Scientific Working Group on Digital Evidence. Electronic data (1 file). Mode of access: [http // www. swgde. org /](http://www.swgde.org/). Title from the screen.
17. Гусев О.Ю. «Електронні» чи «цифрові»: термінологічні аспекти впровадження досягнень науково-технічного прогресу у законодавство України. *ІТ-право: проблеми та перспективи розвитку в Україні*: матеріали II-ї Міжнарод. наук.-практ. конф. (Львів, 17 лист. 2017 р.). Львів. 2017. С. 61-65.
18. Метелев О.П. Проблеми визначення допустимості і належності цифрових (електронних) доказів у кримінальному процесі. *Вісник кримінального судочинства*. № 3. 2019. С. 224-238. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2019.3/224-238>
19. Узагальнення аналізу судової практики щодо використання електронних доказів під час здійснення кримінального судочинства суддями Комсомольського міського суду Полтавської області за 2018 та 2019 роки. *Судова влада України*. URL: https://kom.pl.court.gov.ua/sud1612/pokazniki-diyalnosti/pidsymku_robotu/uzagalnennya_111
20. Крицька І.О. Речові докази та цифрова інформація: поняття та співвідношення. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 1. С. 301–305.
21. Вехов Б. В. Электронные следы в системе криминалистики . *Судебная экспертиза.: научно-практический журнал*. Вып. 2 (46) 2016. Волгоград, 2016. С. 10–19.
22. Авдєєва Г. К., Стороженко С. В. Електронні сліди: поняття та види. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2017. Вип. № 1 (77) С. 168–175.
23. Хижняк С.Є. Поняття віртуальних слідів та їх значення у процесі розслідування злочинів. *Актуальні проблеми держави і права*. Вип. № 79. 2017. С. 159-166. DOI: <https://doi.org/10.32837/apdp.v0i79.431>
24. Орлов Ю.Ю., Чернявський С.С. Електронне відображення як джерело доказів у кримінальному провадженні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. Вип. № 1 (13). 2017. С. 12-24.
25. Орлов Ю.Ю., Чернявський С.С. Електронне відображення як джерело доказів у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. Вип. № 2. 2017. С. 112-124.
26. Орлов Ю.Ю. Електронне відображення як криміналістичний об'єкт. *Науковий вісник національної академії внутрішніх справ*. Вип. №4 (113). 2019. С. 15-23. DOI: <https://doi.org/10.33270/01191134.15>